

7. Костенко Юрій Васильович // Вікіпедія-вільна енциклопедія – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Костенко_Юрій_Васильович.
8. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. – К., 2011. – с. 133.
9. Не треба нас лякати батьківщиною // Молодь України. – №28. – 1994. – 1 квітня.
10. Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 [Гол. ред. Ярослав Пеленський]. – Київ, Філадельфія. – 1995. – с. 266.
11. Пісковий Іван Миколайович // Вікіпедія-вільна енциклопедія – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Пісковий_Іван_Миколайович.
12. Пономаренко Анатолій Георгійович // Вікіпедія-вільна енциклопедія – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Пономаренко_Анатолій_Георгійович.
13. Президент України; Указ від 26.07.2005 №1128/2005. Про звільнення С. Фареніка з посади Надзвичайного і Повноважного Посла України у Федеративній Республіці Німеччина [Текст]. [Електронний ресурс] // Президент України: офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3027.html>.
14. Проводиться досудове слідство у кримінальній справі про розтрату газу [Текст]. [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://www.gpu.gov.ua/ua/news.html?_t=publications&_t=rec&id=75737&fp=841.
15. Фареник Сергій Анатолійович // Вікіпедія-вільна енциклопедія – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Фареник_Сергій_Анатолійович.

Усаєнко І.А.

УДК 94(73):316.2:929Валлерстайн"19"

ЛІБЕРАЛІЗМ ТА СОЦІАЛІЗМ У СВІТОСИСТЕМНОМУ ПІДХОДІ І.ВАЛЛЕРСТАЙНА: КОНКУРЕНТИ ЧИ СОЮЗНИКИ?

У своїх роботах відомий американський мислитель І.Валлерстайн говорить про існування в межах капіталістичної світосистеми кількох провідних політичних ідеологій. Пануюча політична доктрина була названа вченим терміном "геокультура". За словами І.Валлерстайна, лібералізм, підпорядкувавши соціалізм своїм інтересам, залишався єдиною геокультурою протягом 1789-1989 рр.

Ключові слова: І.Валлерстайн, світосистемний аналіз, світосистема, світоімперія, світоєкономіка, центр, напівпериферія, периферія, консерватизм, лібералізм, соціалізм.

Проблема взаємовідносин різних соціально-політичних систем не є новою у суспільних науках, проте в полеміці, присвяченій їхньому аналі-

зу ще довго не буде поставлена крапка. Серед широкого спектру поглядів на генезис та розвиток ідейно-політичних течій і схем розвитку суспільства особливе місце займає метод світосистемного аналізу видатного американського вченого І.Валлерстайна (р.н. 1930). Розкрити його оригінальні ідеї щодо зв'язку між політичними доктринами, а також висвітлити слабо відображені в українській історіографії сторони цієї проблематики (ліберальний консенсус, ідею двох світових революцій) є головними завданнями даної статті.

На думку відомого мислителя, розмаїття політичних сил більшості країн сучасного світу можна звести до шкали трьох опозиційних одна одній політичних ідеологій: консерватизму, лібералізму та соціалізму. Характерними рисами, які відрізняли ці доктрини, були і є відношення до необхідності проведення змін у суспільстві, а також інтереси, якими ці політичні стратегії керуються при перерозподілі соціальних благ.

Народження трьох провідних ідеологій американський дослідник пов'язує з подіями кінця XVIII ст. У 1789 р. світ сколихнуло колосальне політичне потрясіння, яке в історіографії отримало назву Великої Французької революції. У цей час, гадає І.Валлерстайн, суспільство нарешті усвідомило життєво важливу необхідність ліквідації "Старого порядку" [12]. Революція у Франції, незважаючи на відсутність довгострокових політичних наслідків, "змінила образ настроїв та дала початок "сучасності" як світогляду теперішнього світу" [2, с. 115-16]. Також Французька революція, на відміну від попередніх буржуазних революцій, змогла стати поворотною точкою у розбудові та інституціоналізації згаданих політико-ідеологічних концепцій (консерватизму, лібералізму та соціалізму). Причиною цього виявилось те, що народ, який вперше відчув себе в ролі суверена, усвідомив, що вимоги відносно політичних змін можуть бути нормою [8, с. 131].

Різноманітні підходи до того, як потрібно обходитися з такою нормальністю змін є принциповими у теорії про генезис ідеологій сучасного світу. Хронологічно першою концепцією, яка виникла як реакція на революцію, був консерватизм. Він був силою, яка закликала повернути все на свої попередні місця, силою, яка змушувала будь-що утримуватися від змін, мінімізувати їхній масштаб. Миттєвою відповіддю консерватизму був лібералізм, який розглядав "розрив зі "Старим режимом"" як вирішальний політичний крок та кінець епохи "незаконних" привілеїв. Лібералізм став в опозицію до консерватизму і проголосив курс на продовження політичних реформ [7]. Останніми, на думку І.Валлерстайна, з'явилися соціалісти, які "підозрювали досить конкретно, що ліберали задумували свій лібералізм обмеженим як з точки зору можливості застосування, так і стосовно осіб,

до котрих було задумано застосувати його ідеї". [8, с. 129] Соціалізм відкидав стратегію реформістського поступу лібералів та його індивідуалістичні презумпції, але водночас він і не сприймав інтелектуальної закостенілості консерваторів.

Головне у кожній з ідеологій, вважає американський соціолог, було те, "проти кого вони виступають, бо лише наявність противника додає їм характеру об'єднуючого ідеологічного учення". [8, с. 79]

Якщо ліберали гадали, що суспільна гармонія може виникнути зі звільнення індивідів від будь-яких традиційних обмежень, то соціалісти прагнули сконструювати її власними (іноді навіть насильницькими) зусиллями. Інша відмінність пролягла у політичній площині. Ліберали виступали за поступові зміни, впроваджені "свідомими" лідерами, тоді як соціалісти прагнули залучити до них якомога ширше коло населення. Тому не дивно, що критикуючи лібералів з позицій радикального і прискороного історичного розвитку, соціалісти стали в опозицію до другої ідеологічної доктрини. [8, с. 91]

Якщо консерватизм та лібералізм, за словами І. Валлерстайна, оформилися невдовзі після Французької революції, то про виділення соціалізму в самостійну ідеологічну течію можна говорити лише з 1848 р. Цей рік для соціалістів усього світу позначився виходом "Маніфесту Комуністичної партії", написаного К. Марксом та Ф. Енгельсом. "Маніфест" висунув ряд основоположних постулатів соціалізму та став базовим для комуністичних партій усіх країн [11, с. 405-441].

І. Валлерстайн підмічає аномалію у тому, що на початковому етапі розвитку трьох ідеологій (між 1789 та 1848 рр.), вони усі займали в антиномії держава – суспільство антидержавні позиції. Після 1848 р. прихильники усіх трьох ідеологій змінили свої тактики і спробували різними шляхами очолити та підсилити державні структури [2, с. 137]. Існувала ще одна аномалія початкового періоду розвитку ідеологічних фракцій. Незважаючи на те, що боротьба велася між трьома ідеологіями, в політичній практиці кожна з них намагалася звести боротьбу до дуальної системи, що, за переконанням вченого, свідчило про тимчасові перетрубації різних політичних союзів [8, с. 44].

Проте, 1848 р. у світосистемному аналізі І. Валлерстайна відграє колосальну роль у зв'язку ще з однією подією. Цього року, на думку дослідника, відбулася перша загальносвітова революція. Назвати її такою можна через те, що "вона сумістила першу появу свідомого робітничого руху (як політично діючого гравця) з "весною народів" та визначила політичний порядок денний на наступні півтора століття" [2, с. 174]. За твердженням

американського соціолога, рік 1848 мав продемонструвати, яка з політичних сил перемає та за яким сценарієм буде жити капіталістична світосистема впродовж наступних століть. У глобальному масштабі вперше зійшлися уже не дві, а три партії (партія порядку – консерватори та партія руху – ліберали та соціалісти). Їхня битва завершилась досить несподіваним результатом, який І.Валлерстайн озвучує у наступній максимі. Вона полягає у тому, що насправді, замість трьох різних конфліктуючих доктрин у період між 1848 та 1968 рр. існувала лише одна ліберальна ідеологія. Перша світова революція забезпечила триумф лібералізму, вважає І.Валлерстайн, а консерватизм з соціалізмом перетворила на його придатки. [6]

Аби виділити пануючий лібералізм з-поміж інших політичних стратегій та замаскувати типово марксистські "базис" (у І.Валлерстайна це "капіталістична світо економіка") та "надбудову", вчений вигадує власний термін "геокультура", що є культурним підґрунтям світосистеми. В економічній сфері ліберальна геокультура базувалася на спільній вірі в те, що політично вільна нація, вибравши правильний економічний курс розвитку, обов'язково досягне успіху і могутності. У площині політичній ліберальна програма в період 1848 – 1914 рр. полягала, на думку І.Валлерстайна, у наданні загального виборчого права (організованого таким чином, щоб результати його реалізації призводили лише до мінімальних змін державних інститутів) та передачі робітникам мізерної частини доданого продукту. Зрештою, мета лібералів була досягнута – робочий клас ядра світосистеми втратив свою революційність. [10]

Таку програму, мовить вчений, не можна було б виконати без допомоги "комбінації соціалістичної войовничості та витонченої консервативної хитрості". [8, с.223]

Та у гіпотези І.Валлерстайна щодо уроків 1848 р. для лібералізму є суттєвий недолік. Теорія вченого актуальна для держав серцевини капіталістичної світо економіки, передусім Великобританії, Франції, США, де у 1848-1914 рр. були здійснені перетворення, що мали на меті залучити робітників до політичного життя (надання виборчого права) та певне покращення життєвого рівня. Про усі ж інші території, які номінально керувалися з ліберального центру, у творах І.Валлерстайна мова не йде.

Ідеології консерватизму та соціалізму після поразки в антисистемній боротьбі у 1848 р. постійно проголошували свою дистанційованість від інших, на ділі залишаючись лише двома втіленнями одного і того ж лібералізму. Так наприклад, соціалістичний рух у промислово розвинених країнах поступово ставав парламентською силою, яка боролася за проведен-

ня ліберальних реформ (німецька соціал-демократія, Товариство Фабіана, ревізіоністи зразка Е. Бернштейна, К. Каутського, Ж. Жореса) [8, с.221]. За твердженням І.Валлерстайна, до 1914 р. політична робота в промислово розвинутих країнах центру була розділена в основному між ліберальними соціалістами та ліберальними консерваторами. Сучасники цих подій, говорить дослідник, стали свідками парадоксальної ситуації, при якій суто ліберальні партії почали зникати, але усі інші значні партії почали набувати ліберальних рис.[9]

Ще одним важливим підсумком революції було те, що кожен з ідеологічних напрямків зробив для себе висновки, які видозмінили його тактику в майбутньому. Консерватори намагалися збільшити інтеграцію суспільства за національною ознакою. Ліберали, як уже згадувалося, йшли на ряд поступок пролетаріату. Соціалісти після невдач середини XIX ст. вирішили діяти обережніше та організованіше (тому невдовзі розпочалася доба партійної інституціоналізації, першою ластівкою якої стало заснування Першого Інтернаціоналу 1864 р.). Після 1848 р. соціалісти перейшли з антидержавницької позиції до двокрокової стратегії, зміст якої полягав у захопленні державної влади та подальшому переході до соціалізму [7].

У період з 1917 р. по 1989 р. ліберальна програма на всесвітньому рівні перепрофілювалася на приручення трудящих країн Півдня. Роки 1917-1918, на думку І.Валлерстайна, для капіталістичної світосистеми були знаковими, але не основоположними. Ані буржуазні та соціалістичні революції, ані розпад великих імперій, ані Перша світова війна не змогли зруйнувати той ліберальний консенсус, який заклала перша загальносвітова революція. Питання про приручення Півдня вирішувалося способами уже апробованим на робітничому класі держав ядра капіталістичної світоєкономіки. [8, с.221]

Допомогти або завадити цьому могли дві нові субідеології: вільсонізм та ленінізм. Рік 1917 зіштовхнув обидві щойно народжені доктрини. Ідеологія, озвучена В.Вільсоном, закликала "зробити світ безпечним для демократій", що на практиці означало зробити його безпечним для проникнення американських товарів. Ленінізм був "проти" перетворення соціалістичної ідеології в ліберал-соціалізм та "за" опозицію робітників до активної участі у війні [2, с.156]. Детально їх порівнюючи, І.Валлерстайн намагається спростувати загальноприйнятту думку про антагоністичність цих доктрин. На всесвітньому рівні він знаходить між ними значно більше спільного, аніж відмінного. Обидві політичні теорії успадкували егалітарні ідеї Доби Просвітництва, сприйняли віру в прогрес. Обидві перейшли до державницьких позицій та відрізнялися секуляризмом у власних бачен-

нях майбутнього. Окрім того, обидві ідеології виступали за самовизначення націй та були переконані в істинності саме їхніх універсалій [8, с.53].

Науковець стверджує, що за псевдобаталіями цих двох майже totoжних субідеологій (ленінізму та вільсонізму) криється ніщо інше, як давно знайомий ліберальний консенсус. І ні виникнення СРСР, ні "холодна війна" не можуть переконати його у зворотньому. За усім цим І.Валлерстайн знову бачить лише виверти буржуазії та поділ світу на зони впливу, а не реальну боротьбу за права пригноблених. Але розгляд політичного поступу людства ХХ ст. через призму ідейного перемир'я, підпорядкованого одній геокulturі, грішить серйозним недоліком. За справедливим зауваженням А.І.Фурсова, І.Валлерстайн проігнорував виникнення фашизму та націонал-соціалізму очевидно тому, що ці явища не змогли гармонійно вписатися в його схему "національного розвитку" єдиної ліберальної теорії. [10]

Не завжди внутрішні соціалістичні дебати, які точилися в ХІХ-ХХ ст. носили характер суперечок типу "реформи versus революція". Автор світо-системного аналізу схильний помічати в історичній ретроспективі схожі одна на одну відповіді на кинутий пануючою геокulturою виклик (Комуністична партія Китаю, Африканський національний конгрес ПАР та Соціал-демократична партія Австрії). На думку І.Валлерстайна, усі три рухи з однаковою впевненістю можна записати як до грандіозних перемог, так і до розряду гірких невдач. Ці політичні сили заслуговують схвальних відгуків, коли мова йде про мобілізацію широких верств населення та досягнення конкретних результатів, проте також вони достойні і критики, передусім за провальні спроби корінним чином змінити обличчя капіталістичної світоєкономіки. [8, с.130]

Період з 1917 р. по 1945 р. у геополітичній сфері ознаменувався також остаточним падінням британської гегемонії у світі. За звільнене Британською імперією вакантне місце розпочалася жорстка боротьба, яка невдовзі привела увесь світ до небаченої раніше катастрофи. Друга світова війна, за переконанням І.Валлерстайна, була типовою боротьбою за гегемонію у світі. Нівелюючи позиції інших серйозних гравців на міжнародній арені, науковець говорить про те, що у цій війні інтереси США отримали верх над інтересами Німеччини [2, с.35.]. США отримали беззастережну капітуляцію Німеччини зусиллями своїх основних союзників – СРСР і Великобританії, які понесли набагато серйозніші втрати у війні [4].

Після встановлення політичної та економічної гегемонії США у світі та облаштування повоєнного світу за вільсоніанським зразком, капіталістична світосистема підійшла до 60-их рр. ХХ ст., накопичивши чималий заряд соціальної енергії та революційності. Політика лібералізму, яка поля-

гала в стратегії національного розвитку суверенних держав та в інтеграції всесвітніх трудящих класів, на період 60-их років ХХ ст. повністю досягла своїх меж. Це послужило причинами для другої загальносвітової революції 1968 р., яка мала на меті зруйнування ліберального консенсусу.

Головною особливістю подій року "світової революції", яка на ділі розпочалася ще в середині 1960-х і тривала потім близько десяти років, "... було загальносистемне обурення, яке мало дві мети. З одного боку, воно було спрямоване проти домінуючих сил капіталістичної світосистеми і, як таке, спиралося на антикапіталістичні ідеології колишніх антисистемних рухів, збагачених власними антикапіталістичними ідеями. З іншого боку, *differentia specifica* 1968 року, в порівнянні з попередніми виступами проти системи, став бунт проти звершень "старих лівих" – соціал-демократів на Заході, комуністів на Сході, національно-визвольних рухів на Півдні. Підставою для такого бунту виступало те, що всі вони були слабкі, корумповані, самовпевнені, а також знаходилися у змові з пануючими класами та ігнорували справді знедолені прошарки." [1]

Особливої гостроти, стверджує І.Валлерстайн, такому поворотному моменту в історії геокультури та світосистеми додав збіг кінця найпотужнішої кондратьєвської фази підйому та кінця доби піднесення наймогутнішої в історії держави-гегемона – США. [3]

Якщо революція 1848 р. перетворила три суперечливі ідеологічні стратегії капіталістичної світоекономіки в одну – ліберальну, то всесвітні революції 1968 р. своїми успіхами та невдачами нарешті вдалося почати руйнування цього консенсусу. Вона висунула протест зліва проти ліберальної змови і передусім проти трансформації соціалізму (або лєнінізму) в ліберал-соціалізм, ревізіонізм тощо [8, с. 137]. Революція 1968 р. розколола неоднорідний соціалістичний табір на старих лівих, які боролися за електоральне виживання на основі еkleктичних центристських програм, та на набір партій та рухів – наступників 1968 р. Останні постійно еволюціонують, виступають за етнічну, соціальну, статеву рівність; рівність між сексуальними орієнтаціями; захист природи тощо [2, с.211].

Період 1968-1989 рр. – ознаменувався безперервним розпадом залишків ліберального консенсусу. Ерозія зліва прийняла форму виступів проти ліберально-соціалістичних режимів в країнах центру та провалу стратегій національного девелопменталізму в периферії та напівпериферії. І.Валлерстайн писав з цього приводу: "У 1989 р ті, хто був розчарований ліберальним консенсусом, повернувся проти найбільш яскравих прихильників ліберал-соціалістичної ідеології" [8, с.48-49]. Кульмінацією падіння соціалізму, а разом з ним і усього ліберального консенсусу став розпад СРСР

та крах перебудови, запровадження "особливих капіталістичних зон" в КНР та падіння однопартійних комуністичних систем в країнах Східної Європи. [5, с.63]

Таким чином, засновник світосистемного підходу намагається переконати читачів у тому, що уже до 1989 р. було безповоротно розгублено усі рештки довіри до лібералізму як до геокультури капіталістичної світосистеми. Раз і назавжди було покладено край його здатності маніпулювати людськими поглядами та фантазіями людей про майбутнє. Разом з крахом лібералізму закінчилася доба "старих лівих". За переконанням І.Валлерстайна, це означає появу вакантного місця для нової геокультури, яка ще буде вироблятися протягом десятиліть. Неомарксист І.Валлерстайн твердив: "...тоді, коли система розпадається, щось обов'язково приходить їй на зміну" [8, с.229].

Після двохсотлітнього панування лібералізму у світі, людство, переконаний світосистематик, нарешті ступило на поріг колосальних змін, які раз і назавжди змінять життя людства. Період, який вчений називає "віком переходу" або "кінцем знайомого світу", розкриває перед соціалізмом великі перспективи, надаючи йому шанс долучитися до вироблення нової геокультури уже зовсім іншої світосистеми.

Usatenko I.A.

LYBERALIZM AND SOTSYZALIZM IN THE WORLD-SYSTEM OF I. WALLERSTEIN: KONKURENTS OR ALLIES?

The famous American scientist I. Wallerstein tells in his works about the existence of several leading ideologies within the Capitalist World-Economy. The dominant political doctrine has been named by him "geoculture". I.Wallerstein argues that the liberalism was the dominant political doctrine, which had subordinated the socialism during 1789-1989.

Key words: I.Wallerstein, the world-systems analysis, World-System, World-Empire, World-Economy, core, semiperiphery, periphery, conservatism, liberalism, socialism.

Усатенко И.А.

ЛИБЕРАЛИЗМ И СОЦИАЛИЗМ В МИРОСИСТЕМНОМ ПОДХОДЕ И. ВАЛЛЕРСТАЙНА: КОНКУРЕНТЫ ИЛИ СОЮЗНИКИ?

В своих работах известный американский мыслитель И.Валлерстайн говорит о существовании в рамках капиталистической миросистемы нескольких ведущих политических идеологий. Господствующая политическая доктрина была названа ученым термином "геокультура". По словам И. Валлерстайна, либерализм, подчинив социализм своим интересам, оставался единственной геокультурой на протяжении 1789-1989 гг.

Ключевые слова: И.Валлерстайн, миросистемный анализ, миросистема, мироимперия, мир-экономика, центр, полупериферия, периферия, консерватизм, либерализм, социализм.

Джерела та література

1. Ариги Д., Валлерстайн И., Хопкинс Т. 1989-й как продолжение 1968-го. // <http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/arr2.html>
2. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.
3. Валлерстайн И. Динамика глобального кризиса: тридцать лет спустя. // <http://expert.ru/expert/2009/35/vallerstain/>
4. Валлерстайн И. Кривая американского могущества. // <http://www.newleftreview.org>
5. Валлерстайн И. Конец знакомого мира. Социология XXI века – М.: Логос, 2003. – 368 с.
6. Валлерстайн И. Либерализм и демократия Братья-враги? // <http://www.2010.gpf-yaroslavl.ru/viewpoint/Immanuel-Vallerstajn-Liberalizm-i-demokratiya-Brat-ya-vragi>
7. Валлерстайн И. Мирово-системный анализ. // <http://www.nsu.ru/filf/rpha/papers/geoeson/waller.htm>
8. Валлерстайн И. После либерализма. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256с.
9. Грачев М.Н. Концепция мир-системного анализа И.Валлерстайна: объяснительные и прогностические возможности. // http://www.grachev62.narod.ru/Grachev/n62_06st.html
10. Завалько Г. Мировой капитализм глазами И.Валлерстайна. // <http://www.kontrrev.ho.ua/bibl/zavalko1.html>
11. Маркс К., Энгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії // Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – Т.4. – К.: Політвидав, 1964. – С.405-441.
12. Wallerstein I. The Modern World-System III. The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s. – San Diego, 1989. – 86-93 pp.